

BÍRÓ FERENC

A LEGÉRZÉKENYEBB NEMZEDÉK

(Báróczi Sándor és „testőrő” barátai)

1780 körül elég feltűnő változás figyelhető meg a magyar irodalom életének menetében: az 1770-es években szervezkedni kezdő írócsoport tagjai különböző okok miatt ugyan, de kikerülnek ebből az imént és éppen általuk felgyorsult ritmusú folyamatból. Az évtized legfontosabb alakja, a Bécsben élő Bessenyei György – miután a hazai íróbarátoktól már korábban elszigetelődött – 1782-ben visszatérni kényszerül bihari birtokára, azaz: a teljes magányba; szintén magányban, tulajdonképpen száműzve hal meg Ányos Pál 1784-ben, Székesfehérvárott; a két „nagyságos elme”, Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc 1780 után alig-alig fog tollat, de hosszú időre elhallgat a csendjét ritkán szakítja majd meg a hetvenes évek egyik legtermékenyebb írója, Báróczi Sándor is. Az 1780-as esztendő körül tehát pályák zárulnak le, illetve törnek meg (mert Bessenyei pl. élete végén újra kezdí majd a folyamatos munkát, de már csak önmagában), viszont pályák egész sora is indul most el; az évtized fordulóján egyre nagyobb számban lépnek elő az irodalom történetének új szereplői. Olyan szerzők indulnak el termékeny időszakuk, emlékezetes munkáik megírása és emlékezetes irodalmi harcaik megvívása felé, akik eddig szinte észrevétlenül, csak a háttérben és visszavonultan tevékenykedtek, de – s nyilván ez a fontosabb – egyre-másra tűnnek elő teljesen új arcok is, fiatalok, akiket ez az évtized indít el nem is olyan ritkán a klasszikusok sorába vezető irodalmi pályafutásukra. Nevek említésére most talán nincs is szükség, a helyzet mindenképpen egyértelmű: új s új alkotók rajzanak elő a homályból, miközben elmaradnak a hetvenes évek legfontosabb szereplői – az irodalom élete feltűnően a „Bessenyei György társasága” nélkül halad tovább (az 1777-ben megjelent kis antológia címe határozott csoporttudatot jelez).

Egy nemzedékváltás körvonalai rajzolódnak ki tehát előttünk, de amit figyelemreméltónak kell tartani, az nem csak e váltás pusztá ténye, hanem az, hogy a megjelenő új és a letűnő régi nemzedék a társadalmi hovatartozást illetően is különbözik egymástól. Nem is kell részletes statisztikai kimutatást csinálni ahhoz, hogy lássuk: amíg a hetvenes években a nemesi származású és karakterű írók vezették a mezőnyt, addig a most következő időszak tevékeny és előtérben álló szerzőinek túlnyomó része más társadalmi környezetből származik. A nemességet inkább a már alaposan elszegényedett, nem ritkán a jobbágyság életviszonyaihoz közelálló famíliákból származott fiak képviselik (Baróti Szabó Dávid, Szentjóbí Szabó László), de szép számmal akadnak a kor első vonalába tartozó szerzők szülei között egyszerű, ténylegesen polgári foglalkozású emberek is, akiknél az esetleges nemesi eredet már csak egy „armális”-sal hitelesíthető emlék s legfeljebb némi összeköttetés, olyan foglalkozásúak, mint szolnoki sőtiszt (Verseghy Ferenc), tapolcai varga (Batsányi János), miskolci szabómester (Dayka Gábor), szegedi kereskedő-iparos (Dugonics András), nagyszentmiklósi csizmadia (Révai Miklós), de polgári familia leszármazottja Ráth Mátyás és Rajnis József is; vidéki lelkész volt Péczeli József és Pálóczi Horváth Ádám apja, Virág Benedeké pedig jobbágy. Ez a tendencia Földi Jánosnak, Csokonainak, Fazekas Mihálynak, majd Kármán Józsefnek színrelépésével csak tovább erősödik – talán csak Kazinczy (a következő kor irodalmi vezére) és Gvadányi (a század korábbi irodalmi tendenciáinak folytatója), valamint a régebbi eredményeivel most előlépő Ráday Gedeon a kivétel. Ez a majdhogynem öletszerű – de természetesen számos további adattal bővíthető – áttekintés is érzékeltetheti, hogy a század utolsó két évtizedében a nemesség képvisellete a nemzeti irodalom életében, vagy inkább:

gyakorlati életvitelében a háttérbe szorul – e két évtizedben egy különös értelmiségi irodalom indul virágzásnak, amely értelmiség a feudalizmus polgárságából származott; egy, a haladás és a konzervativizmus szélsőségeire egyaránt fogékony, de stílári vonatkozásban is rendkívül tarka irodalom, amelyből pl. egy Batsányi, egy Csokonai vagy egy Fazekas színvonalú alkotó nő ki s amellyel hamarosan szembefordul a polgárosuló nemesség Kazinczy vezetete kultúrája. De most, 1780 táján még éppen azt látjuk, hogy e nemesség első nemzedékének képviselői kivonulnak vagy egyszerűen kiesnek az irodalom életéből, s ez azért is tűnik fel annyira, mert egy nem sokkal korábban és igen erőteljesen megindult folyamat török meg így. Ismeretes, hogy a hazai kulturális életben a századközep tájától egyre erősödött a nemesség befolyása, amely a hetvenes években azután az irodalomban is félreérthetetlenül mutatkozik meg: a kor hagyományos értelmiségi normáinak megfelelő iskolás műveltséggel oly kevésbé „felszerelt” Bessenyeinek és íróbarátainak – számos tény mutatja – vitathatatlan a tekintélye az ún. laicizálódó értelmiség körében is: a Hazafias Magyar Társaság vezérkarának névsora éppenúgy vezető szerepük elismeréséről árulkodik, mint Szuha Demeter, Virág Benedek, Kreskay Imre vagy Révai Miklós jó néhány megnyilatkozása.¹ S a tendenciát általánosabb érvényűnek kell elképzelnünk, hiszen pl. azt a mozdulatot, amellyel a sárospataki kollégium diákja, Kazinczy, Bessenyei 1774-ben megjelent kis német nyelvű munkája, a *Der Amerikaner* után nyúl a hetvenes évek közepén, aligha gondolhatjuk el egy, már hasonló értékrendre orientált közvélemény sugallatai nélkül – ahol a „közvélemény” fogalmát természetesen nem a szó mai értelmében kell vennünk. Az 1780 és 1800 közötti távollét mindenképpen egy dichotómiára vet fényt – éppen az az osztály távolodik el az irodalom mindennapjainak életétől, amely most válik a nemzet politikai, de főleg: szellemi életében hosszú idő után (és hosszú időre) valóban lényeges tényezővé.

Vajon miért? A kérdésre pillanatnyilag aligha adhatnánk teljes választ, de úgy véljük, hogy az egyik ok még a hetvenes években bekövetkezett irodalmi átalakulással, azaz: a szorosabban vett magyar felvilágosodás első izületének jellegzetességeivel van összefüggésben. Mert rögtön fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy az évtized lezárultával nemcsak a felsorolt írók estek ki az irodalom életének folyamatából, de nem folytatta az írói pályát egy, elvontan ugyan nem, de a modernebb szépirodalom, az újfajta eszmék és ízlés iránt akkor érdeklődők igen csekély számát tekintve mégiscsak jelentős csoport, az irodalom területére éppen csak rálépett fiatal emberek csoportja sem. Ők voltaképpen a hetvenes évek vezető nemesi íróihoz tartoztak, de nem egyszerűen baráti környezetüket alkották, hanem mintegy az „utánpótlásukat” is jelenthették volna – a folytatókat, hiszen választásaikon, vonzalmaikon igen tisztán átlátnak a rokonság jelei. Ez azonban csak azért fontos, mert az ő pályájuk megszakadásában könnyebben fedezhetjük fel a szimptomatikus, a nemzedék „kifáradására” utaló jelzéseket: amit a nagyobb tehetségek – éppen erkölcsi és szellemi erejükkel – jórészt eltakartak, az nyíltabban mutatkozik meg e fiatal emberek tevékenységében. Irodalmi szereplésük tehát tulajdonképpen azért érdekes, mert – abbahagyták, nem is annyira a tehetségükre kell figyelnünk, mint inkább a fogékonyságukra. Fogékonyságukban ugyanis mentalitásuk leglényegesebb elemei működnek közre – irodalmi választásaik révén olyan világnézeti és ízlésbeli orientáció ereje nyilatkozik meg, amelynek nem csak jól kivehetők az összeköttetései a hetvenes évek vezető nemesi literátorainak világával, de itt körültekintve feltárulhat egyik – nyilván részleges, de valószínűleg fontos – oka annak, hogy miért volt kénytelen a nemesség éppen felívelő periódusának kezdetén kilépni egy időre a nemzeti irodalom folyamatából. Úgy látszik, hogy a hetvenes éveknek, a magyar felvilágosodás első izületének irodalma

¹ Vö. Szuha Demeter Bessenyeihez írott latin versét a *Bessenyei György társasága* című antológiában. (Bécs, 1777. 50–53. Ad D. Bessenyei), Kreskay Imre és Révai Miklós verses leveleit és utalásait l. Költői levelezések. Kreskay Imre hátrahagyott írásaiból... közli HATTYÓFFY DEZSŐ Bp. 1906. RMKt. XXII. Az írói pályán a hetvenes években elinduló Virág Benedek pedig így ír Kazinczynak 1803-ban: „Engem ennek a tisztelt hazafinak könyvei ébresztettek fel. A haza istene áldja meg!” (Kaz. Lev. II. 55.)

mögött oly súlyos problémák húzódtak meg, hogy e nemzedék szétesésére túlságosan is nagy volt az esély, s hogy ezért „lentről”, az örökösök szintjéről sem volt folytatható.

*

Báróczi Sándor az 1780-as évek vége táján a *Nova Memoria*hoz anyagot gyűjtő Horányi Elek kérésére magának és „némely társainak” életrajzi adatait tartalmazó s irodalmi tevékenységüket is összefoglaló kis jegyzéket állított össze. A Kazinczy kéziratgyűjteményében megőrzött papírszelet² őt „társat” sorol fel s a feljegyzőnek meglepően alapos informáltságáról árulkodik, a túlnyomórészt már Bécestől távol élő íróbarátok életrajzi adatait ugyanúgy ismeri, ahogy részletes tényeket közöl irodalmi tevékenységükről is – és nemcsak a nyomtatásban megjelent munkákat veszi számba, hanem azokat is, amelyek kéziratban maradtak: általában nem jeles, önálló életet élő irodalmi eredményeket, hanem már többé-kevésbé elhagyott, jelentősebb eredmények létrehozása nélkül kihűlt kis irodalmi műhelyeket mutat be. S itt nem is elsősorban az informáltság a fontos, hanem ami nyilvánvalóan feltétele volt tájékozottságának s ami szükségképpen megelőzte azt: e feljegyzések tanulságaképpen – más nyomokat is figyelembevéve³ – erősen valószínű, hogy Báróczi azért volt olyan felkészült, mert vagy külön-külön, de inkább egyidőben irodalmi természetű s közvetlen kapcsolat fűzte a felsoroltakhoz. Alakja körül felderengenek egy irodalmi körnek tekinthető, bár meglehetősen laza csoportosulás körvonalai – ezek a fiatal „testőrírók” (Czirjék Mihály, Nalácz József, B. Bálintt János, Bíró László, Kerekes Zsigmond)⁴ alkotják Báróczi „társaságát”, s ha nem is szabad élesen elválasztani, de mindenképpen meg kell őket különböztetni Bessenyei „társaságá”-tól.

Báróczi pártfogoltjai – amennyiben egyáltalán jelentettek meg munkákat – többnyire egykötönyű szerzők maradtak, sőt, írásaik jobbára nem is az elkészültsékor, hanem később már a nyolcvanas évekkel megélenkülő nemzeti mozgalom hatására kerültek csak sajtó alá. Ez is arról árulkodik, hogy sokkal inkább egy bizonyos olvasmányélmény hatása alatt ragadtak tollat s csak kevésbé személyes írói ambíciók következtében – az írás az ő esetükben egy felfokozott olvasásnak tekinthető. Éppen ezért – bár ennek a sajátos irodalmi mozgolódásnak volt vezéralakja és sugallója: Báróczi – a feltétel és a lehetőség, hogy ezek a katonáskodó nemesifjak tollat ragadjanak, nemcsak az ő buzgalmának

²GÁLOS Rezső: Ismeretlen testőrírók. ItK 1932. 311–312.

³Vö. pl. Nalácz József emlékezését, ő Young fordításának (*Jung éjjelei vagy siralmi* . . . Első darab. Nagy Szeben. 1801.) Elő-járó Jelentésében így ír: „A Nemes Magyar Test Őrző Seregben lévén szerentsém egy néhány esztendőket szolgálnom; mint Hazánk Fiának akkori Pajtásom mostani Fő-Stráza Mester Báróczi Sándor Urnak, hozzám való különös Barátságát meg-nyertem . . . azon tájban munkálódta az említett Hazánkfia egy néhány kedvellett Fordításait, Kassandrát, az Erkölti Leveleket, az Erkölti Meséket 's nekünk Barátnak az ehez hasonló foglalatosságra Kedvet adott . . .”

⁴A szóban forgó „testőrírókra” vonatkozóan l. BALLAGI Aladár: a magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére Pest, 1872, és HELLEBRONTH Kálmán: A magyar testőrsegek évkönyve. 1760–1918. (Bp. 1940.) E munkák alapján azonban az is megállapítható, hogy a névsor utolsó szereplője „Tövissi L. Baró Bálintt János” (ahogy neve munkája címlapján szerepel) nem testőr volt, hanem „Assessor” az „Erdélyországi királyi táblánál” és meghalt még munkája, a Johann Fridrich Cronegk-tól fordított *Kodrus* („Szomorú játék öt felvonásban”) megjelenése (h. n. 1784) előtt. A fordítást – mint az az Eszterházy Ferenchez írott ajánlásból kitetszik – egy ismeretlen „Magyar társaság” bocsátotta ki a maga költségén. Elképzelhető, hogy e Magyar társaság alatt Báróczi és a nyolcvanas évek elején még a gárdában szolgáló vagy csak Bécsben tartózkodó „testőrírók”-at kell gyanítani. S talán másokat is. Ebből a szempontból sem érdektelen megemlíteni, hogy a szóban forgó ajánlásnak egy részlete megfeleléseket mutat Batsányi első s önmaga által 1783-ra datált (de csak 1785-ben közzétett) *Biztatás* című költeményével. (L. Batsányi János Összes művei I. Versek. Sajtó alá rendezte KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. Bp. 1953. 7. Jegyzetek: 279–281. (Az ajánlás részlete, a megfelelések kurziválva: „*Hazájáért élni s szenvedni, Nemzetének javáért mindent fel áldozni, magát érte egészen el felejtetni és, ami a szabadsággal és nemes erköltsel leg ellenkezőbb, rabbá lenni vagy pedig számkivetetni, egyedül tsak kis kis Lelkeknek ijesztő vázát, fel sem venni, valóságos tulajdonsága egy igaz Haza fiának . . .*” Bizonyosra vehető, hogy Batsányi verse ennek a kiadványnak ismeretében keletkezett s ha valóban 1783-ban, akkor ez azt jelenti, hogy kéziratban ismerte meg: Bálintt Kodrusa megfordult tehát az Orczy-házban.

köszönhető, sőt talán annak a legkevésbé; ebben nyilvánvalóan nagyobb szerepet játszott a fogékonyság, amellyel fiatal barátai már eleve rendelkeztek az irodalom egy bizonyos típusa iránt. A fordított, illetve munkába vett írók kiválasztásában ugyanis egy elég feltűnően érvényesülő ízlésbeli rokonság vehető észre, ami azonban nem egyszerűen egy irányító intellektus jelentéltére utal, hanem – elsősorban – arra, hogy az irodalmi vonzalom és ezen belül az intellektuális beállítottság a hetvenes évek végén Bécsben testőrködő fiatal nemeseknél közös vonásokkal bírt; az ő irányíthatóságukat nyilván nagymértékben csökkentette, hogy íróságuk alkalmi foglalatosság volt s nem életprogramjukba, s különösképpen nem egzisztenciális terveikbe beilleszthető ambíció megnyilvánulása. Azaz: Báróczi számukra nem „mester” volt, hanem kalauz, aki az irodalom olyan tájaira irányította figyelmüket, amelyet ők – rövidebb, hosszabb, de inkább rövidebb időre – nemcsak látható természetességgel fogadtak el, hanem szenvedélyesen reagáltak rá: úgy érezték, hogy ez az irodalom helyettük is beszél.

Ennek az irodalmi világnak mai szemléletünk számára elsőként szembeötlő s ugyanakkor legáltalánosabb vonása, hogy az érzelmesség uralkodik benne; irodalmunk történetében az érzelmesség irodalmának első s igazán lelkes olvasói a jelek szerint nem érzékeny és gyengéd leányok voltak, ezek a katonáskodó, szálás fiatal emberek hajoltak szolgálati szüneteikben buzgón könnyes olvasmányaik fölé.

Természetesen nem tudjuk, hogy milyen mértékben jellemezte ennek a fiatalágnak, a hetvenes évek fiatalágának a mentalitását az érzelmesség – mindenesetre, amikor az öreg Nalácsi (ő, élete alkonyán szintén kezébe veszi még egyszer a tollat) arról ír Young-fordításának Előljáró Jelentésében, hogy ezek a „szomorú, gyászos esetek olvasása”-hoz kedvet ébresztő hangulatok általában az „érzékenyebb Ifjúság” lelkiállapotát jellemzik, akkor ne zavarjon meg bennünket az általánosan hangzó bölcsesség: előttük (a pályakezdő Bessenyeit kivéve nincs rá nyom) nem lelte kedvét az ifjúság az ilyen irodalomban, hiszen nem is nagyon létezett ez az irodalom. Nalácsi megállapítását nyilván saját fiatalkorára emlékezve tette, tehetta meg s az általánosítást is a hetvenes évek végének fiatalembereire kell érvényesnek tartanunk; éppen fordításaik árulkodnak arról, hogy közülük a legjobbak, akik egyáltalán érdeklődtek az irodalom iránt, az irodalomnak egy *ilyen* típusa iránt érdeklődtek. Hogy vonzalmuk némiképpen általánosítható tünetként fogható fel, azt néhány más tény is mutatja, mindenekelőtt az, hogy láthatóan egy általánosabb érvényű tendencián belül mutatkozik meg. Megfigyelhető ugyanis, hogy a „szomorú, gyászos” esetek olvasásához való kedv az előző évtizedtől fokozatosan növekszik meg, s úgy látszik, hogy 1780 körül már szélesebb körben van jelen. Magának a fiatalok irodalomművelése felett bábáskodó Báróczinak az ízlése is La Calprenède-től halad Duschig (ami természetesen távolról sem jelent értékbeli fokozatot, inkább csak ízlésbeli fordulatot jelöl), de a valóban vidám természetű s saját költészete alapján érzelmes poétának nem tekinthető Barcsay Ábrahám 1775 után szintén határozottan örömet leli már az érzelmes irodalomban: Báróczival közösen olvasgatja őket (Báróczi neki is ajánlja az *Erkölcsei levelek-et*⁵) s versben üdvözli „gróf Komens” fordítóját. Ugyanígy jellemző tünetként kell értékelnünk, hogy a hetvenes években Fénelon Télémaque-jának érzelmes, de legalábbis szomorú tónusú versenyhársa jelentkezik: Marmontel *Belisaire*-jét őt (!) magyar fordító is munkába veszi ebben az évtizedben.⁶ Az a mentalitásbeli különbség, amely a korabeli nemesi költészet legidősebb s legfiatalabb, de mindenképpen két reprezentatív egyénisége, a „bölc” Orczy Lőrinc és az „érzékenység poétája”, Ányos Pál között megmutatkozik, bizonyos mértékig a kor tendenciáját is jelzi: az érzelmesség az 1770-es évek végére

⁵ „... azt akarom, hogy a te neved alatt jöjjenek ki ezen levelek, mellyek ugyan azon mértékben formályák a szívet, a milyenben az olvasót gyönyörködtetik, és a mellyeket magunkis németben gyakran gyönyörűségtül el ragadtatva olvastunk edgyütt.” (*Erkölcsei Levelek*) mellyeket Németből fordított Báróczi Sándor Magyar Nemes Testörző. Bétsben, MDCCLXXV. 4–5/ Barcsay a *Magyar vers-brásra való ösztönzés* című verséből (Barcsay Ábrahám költeményei, Magyar Irodalmi Ritkaságok, XXV. 63–65.) pedig az derül ki, hogy barátja, Radvánszky János német nyelvű verset írt a Comminge-témára.

⁶ L. SZAUDER József: Marmontel en Hongrie In: J. F. Marmontel. Études réunies par Jean Ehrard. Clermond-Ferrand, 1970. 299–311.

már fontos területeket nyert meg magának, a legfontosabbat talán éppen azoknak a nemesifjainak a vonalmával, akik Báróczi környezetében foglalatostkodnak az irodalommal, s akik ezzel – indulásukkal szinte egy ütemben – be is fejezik irodalmi pályafutásukat. A következőkben tehát e kis kör olvasmányait (s a belőlük elkészült fordításokat) elemezve kísérletet teszünk arra, hogy felvázoljuk érzelmességük, azaz: irodalmi választásaikban megnyilatkozó mentalitásuknak eszme-, és (amennyiben megragadható) poétikatörténeti hátterét is, hiszen minden jel arra mutat, hogy összefüggés van érzelmességük eredete és természeté, valamint irodalmi működésük gyors beszűntetése között.

Az érzelmes irodalomhoz való vonzódás a hetvenes évek második felében⁷ Báróczi körül csoportosuló kis kör számára az irodalom egy meghatározott típusához való vonzalomként jelentkezett: a művekre, amelyeket kedveltek, az egyes szám első személyében való közlés a jellemző, prózai vagy verses epikai munkákkal találkozunk itt, amelyeket vagy *levél* vagy pedig *mémoire* formájában írtak meg, akár regényről, akár elbeszélésről, akár pedig ténylegesen levelekről (= heroida) legyen is szó – csak ezek mellett bukkann fel a *színmű*, amely azonban többnyire egy, ugyancsak *mémoire* formájában már (általuk, magyarul is) elmondott történet feldolgozása. Először maga Báróczi nyúlt ilyen típusú irodalmi mű után, amikor Dusch Moralische Briefe-nek fordításába kezdett (Érzékeny levelek, 1775), vállalkozását, mint az ő feljegyzése tudósít róla – Kerekes Zsigmond folytatta, de 1781-ben meghalván a gárdában, munkája kéziratban maradt s elveszett. Ugyancsak levélregény fordítását készítette el Bíró László is Mme de Graffigny Lettres d'une perouviennne-jének – szintén elveszett áttüzetésével, Czirjék Mihály Érzékeny levelek című kötet (1785-ben jelent meg) Dorat és Colardeau heroidákból készült fordításokat tartalmaz, Nalácsi József Eufémiája (Pozsony, 1783) pedig *mémoire* formában írott regény, ugyanaz – csak éppen nemesebb anyagból, hiszen eredetije Mme de Tencin nevezetes regénye – a gróf „Comens” története is (Kolozsvártól és Szebenben, 1793). Nalácsi köteteit jellemzi elősorban, az hogy a műveket más műfajban is olvashatjuk: az Eufémiát egyebek között színmű változatban,⁸ gróf Cominge történetét pedig – Baculard d'Arnaud róla szóló színműve mellett – a legkülönbözőbb műfaji feldolgozásokban is nyújtja a kötet.

A vonzalom tehát az elbeszélés egy bizonyos típusa iránti vonzalomként mutatkozik meg: az egyes szám első személyben előadott történet áll érdeklődésük előterébe, ez a XVIII. századi epikát általában is jellemző közlésmód,⁹ ahol az elbeszélő „belül van” a történeten s így az *aki* beszél és az *amiről* elbeszél között mély és bensőséges kapcsolat van (az „én” legtöbbször saját történetét mondja el), de ugyanakkor van egy igen fontos távolság is, hiszen egy jelen idejű „én” beszél itt saját, előidejű, múltbeli történetéről. A *történet* ugyan mindig jelen van s néha túlon túl szeszélyesen és kevés valószínűséggel, „regényesen” kanyarog e fiatal emberek olvasmányáiban, mégis azt kell mondanunk, hogy az elbeszélés nem a történet regényessége és változatosága miatt volt fontos nekik, az érdekesség általában, túlnyomórészt nem abban van az olvasó számára sem, hogy új s új, addig nem ismert fordulatokat tudunk meg az elbeszélés folyamatából – kötetekből az derül ki, hogy a történetet inkább igyekeznek háttérben tartani. Czirjék heroidái előtt már prózában ismerteti azokat az

⁷Nalácsi fordításai jóval később jelentek ugyan meg, de az 1770-es évek második felében készültek el. Erről nemcsak a már említett Young-előszó, hanem a Comens-bevezetés is tanúskodik: a „szépeknek” szóló – és 1791-ben, de inkább az előző évben keletkezett – Ajánlás elmondja, hogy tizenöt évvel korábban, testőrként fordította a munkát. Az előző viszont a fordítás idején keletkezett s ebben – egyebek között – arról beszél, hogy Mária Terézia huszonhat éve uralkodik.

⁸Nalácsi négy írást (regényt, drámát, novellát és egy esztétikai elmefuttatást) tartalmazó Eufémiájának eredetije két kötetben jelent meg. Az első kötet a színművet – *Eufémia, ou le triomphe de la Religion*. Drame par M. D'Arnaud. Paris, MDCLXVIII. – a második pedig a történet többi műfaji feldolgozását tartalmazza, előbb az *Extrait du Spectateur Anglais* és az *Extrait des variétés curieuses et amusantes*, majd a *Lettre de l'auteur à l'occasion du drame précédent* című írások következnek. Nalácsi a maga kötetét úgy alakította ki, hogy megváltoztatta az írások sorrendjét.

⁹Vö. Jean ROUSSET: Narcisse romancier. Essai sur la première personne dans le roman. Paris, 1973.

eseményeket, amelyek a levélírás pillanatait megelőzték, hogy azután a szituációk ismeretében annál jobban tudjon figyelni olvasója a műben arra, ami a fontos s ami így *nem* a cselekmény; Naláczki annyi műfaji változatban (színmű, regény, elbeszélés, heroida) mondja kötetében gróf Comminge történetét, hogy – végül is – már nyilvánvalóan nem a történet kedvéért mondja; s az elmélkedés (meg az erudíció) uralja a *Lettre d' perouvienn*e szövegét is, ahogy az Erkölti levelekben sem a cselekmény, hanem egy bizonyos, néhány vonással leírható szituációra való érzelmes és bőbeszédű reagálás áll a középpontban. A művek túlnyomó részéből az látszik, hogy a történet azért kell, hogy létrejöheszen egy – már statikus – szituáció, de ennek is elsősorban az az értelme, hogy alkalom és lehetőség, esetleg minél több alkalom és lehetőség teremtsék a róla való beszédre; így a művekben a történet, az akció tendenciaszerűen szorul háttérbe a reflexiók mögött. A művek szerkezeti felépítése és előadásmódja pontosan tükrözi a rétegeknek ezt a rangsorát: a hősök „discours”-ja, meditációkkal telezsúfolt beszéde uralja a szövegeket, s csak ezek *mögül*, inkább utalások, mint összefüggő elbeszélések formájában derül ki az, ami előzőleg történt, vagy ha (mint pl. gróf Comminge története esetében) ez nem így van, akkor a más műfajban való azonnali újrafelidezés az, amely kipótolja a hiányt s kamatostul tér vissza az elmélkedés. Innen tekintve e fiatal emberek olvasmányválasztása tulajdonképpen egyöntetűnek mondható: a színmű itt inkább kiegészítő választás, hiszen a „roman par lettres”, de maga a heroida is definiálható úgy, mint a dialóg egy fajtája s a drámai műben is jelen van a „discours” egy lényeges eleme: a monológ.¹⁰ Az, hogy ebben a körben a másképpen elmondott történetek néha színműalakban is megismétlődnek, az éppen az eredeti közlés mód kiegészítését jelenti – a színmű által az egy és azonos szituációnak több dimenziója is bemutatásra kerülhet: az elbeszélő és a meditáló „én” sokszorozódik meg így. Fontos azonban megjegyezni, hogy az *aki* elmélkedik és az *amiről* elmélkedik között ugyanaz az azonosság és ugyanaz a különbség van, mint ami ennél az elbeszélésmódnál általában is jellemző: az elmélkedő saját életén meditál, egyidejű én-jét állítja szembe előidejű én-jének sorsával s gondolatvilágával. A meditáció tehát (látszólag) nem elvontan, nem a teória szintjén, hanem egy eseménysorból, az „életből”, az élet egy pillanatából szól ki, csak hogy rögtön észrevehető az is, hogy a sorsnak, az életnek az alakulását elég nyíltan alakítja, preformálja a – teória. A történetet mintegy közrefogja, körülkeríti az elmélkedés: az esemény, az „élet” csak a meditációk mögött jelenik meg, ugyanakkor a meditációkhoz alkalmas helyzetek megteremtésének igénye is hívja életre az epikumot: az esemény mögött szintén ott van az elmélkedés. Ily módon a történetek hőseinek helyzete filozofikus értelemben is helyzetként jelenik meg – az esetek (az egyes ember sorsának) tanúsága bölcselkedő (az általános emberi sorsra vonatkozó) tanulságokba tűnik át és viszont. Mivel a történetek jórészt érzelmesek (vagy szomorúak, vagy megindító hepienddel végződnek), ez az érzelmesség természetesen erőteljesen összefügg azzal a filozófiával, amely a történeteket nem csupán körülveszi, de életre is hívja őket: az érzelmességet nemcsak a bölcselkedés váltja ki, hanem tulajdonképpen az is hordozza.

Ha tehát (első lépésként) ezt a Báróczi körül csoportosuló fiatal emberekre oly nagy hatást tevő irodalmat jellemezni akarjuk, akkor az írásokat a szó szoros értelmében „körülvevő” bölcselkedés felől kell hozzá közelednünk.

Arról, hogy ebben a fordítási irodalomban a bölcselkedésnek kitüntetett helye van, Báróczi 1775-ös Dusch fordításának Előljáró Beszéde is nyíltan beszél.¹¹ Az Erkölti leveleket – mondja – nem „egyedül tsak a mulatságnak kedvéért” olvassuk, hanem a „közzibe elegyített szép erköltsi tudomány”

¹⁰Erről a belső rokonságról maga Csokonai is tanúskodik. Ő 1803. február 20-án Kazinczyhoz írott levelében, Dayka munkáit kritizálva, így vélekedik: „ – A heroidáknak különös Karakterek van a Költés Világában, melly három Poemának természetéből van költőnözve. Az őszinte Levelek, az érzékeny Elégiák és az indulatos Monológok tulajdonságai olvasnak egybe ebben az Ovidius édes találmányjában” (Kaz. Lev. III. 19.)

¹¹Báróczi fordításának Előljáró Beszéde minden valószínűség szerint Dusch Vorrede-jétől függetlenül keletkezett, a hozzáférhető 1778-as kiadás (*Moralische Briefe zur Bildung des Herzens*.

kedvéért, ez a tudomány ugyanis olvasás közben „mint elevenítő balsamom” hat a szívünkre. Az irodalomnak ezt a „tudós” felfogását nem törli meg a folytatás sem (amely szerint nem hatna a szívünkre ez a tudomány, ha „mostoha előadásban”, azaz: pusztán tudományként szólalna meg), ami itt figyelemreméltó, az nem a poétikai felfogásban, hanem magában az „erköltsi tudomány”-ban található meg. Bár ez a tudomány olyan természetű, hogy csak történetek elmondásán és hősök beszédén át fejtheti ki balzsamos hatását, azért ebben az Előljáró Beszédben „mostoha előadásban”, tehát: elméleti szinten is kapunk róla képet. Innen pedig kiderül, hogy a szóban forgó erkölcsi tudomány tárgya Báróczi számára a szerelem, írása nem más, mint a szerelemnek egy bizonyos fajta apológiája.

De nemcsak Báróczi számára válik az irodalom szerves részeként látott bölcselekedésnek (a „tudománynak”) tulajdonképpen kizárólagos tárgyává a szerelem, ez a fogalom ebben az irodalomban általában is vezető szerepet játszik: itt gyakorlatilag minden írásmű cselekményének centrumában a szerelem áll s jószereivel nincs más téma, amelyről beszélni tudnának az elmélkedésre egyébként rendkívül hajlamos szereplők. Mivel azonban a szerelemtől ebben a körben legelőször és a legáltalánosabb érvennyel Báróczi szolt s mivel a szóban forgó fordítások nem sokkal ezután és éppen az ő környezetében jöttek létre, Előljáró Beszéde szinte programnak fogható fel: mintha előre megjelölte volna itt a kis csoport érdeklődésének irányát. Ezt a kapcsolatot azért is lényegesnek kell tartanunk, mert a kis írói csoportosuláson belül kialakult érdeklődéshez másfelől, a kortársak felől aligha jöhettek impulzusok, hiszen a kor keresztény-sztoikus alapokon álló erkölcsi közgondolkodása még a témát is meglehetősen nyílt anatómiával sújtotta, a művelt és felszabadultabb gondolkodású nemesség irodalmi tájékozódásának előterében pedig inkább más változatok, az irodalomnak más típusai álltak. Nem jellemzi a szerelmi téma és problematika előtérbe kerülése a velük rokon írócsoportnak, Bessenyeinek és költőbarátainak érdeklődését és irodalmi tevékenységét sem: a luxus apológiája problémakör (Orczy korai periódusában), az „érzékenység” hatalmának, azaz: az ember testi meghatározottságának belátása (Bessenyeinél) s az ezzel az érzékenységgel oly szoros kapcsolatban levő múlandóság élmény (Ányosnál és Barcsaynál) a hetvenes évek élvonalbeli, felvilágosult nemesi irodalmának is egészen más tónust, más jelleget adott, mint ami Báróczi barátainak tevékenysége nyomán létrejött fordítás-irodalmat jellemzi.

A kis írócsoport olvasmányai (= fordításai) a szerelmi tematika túltengése révén különböznek ugyan attól az irodalmiságtól, amely Bessenyeit és íróbarátait foglalkoztatta, mégis, éppen a szerelem fogalma az, amely erős, jól megfigyelhető szálakkal kapcsolja egymáshoz a két irodalmi csoportosulást, olyannyira, hogy (végül is) egyazon fejlődési szakasz különböző fázisainak tekinthető a két csoport tevékenysége. A hetvenes évek felvilágosult nemesi irodalmának központi problémája az emberi természet rehabilitációja volt, de a kis kör gondolatokkal annyira telített fordításirodalmának fő jellegzetessége is az, hogy a szerelem itt az élet értelmezésével, közelebbről: az ember világi vonzalmának bölcseleti kérdéseivel a legszorosabban összefüggő fogalom. A Bessenyei-körrel való gondolati kapcsolatot a legközvetlenebb módon pedig talán a „program”, Báróczi Dusch fordításához írott Előljáró Beszéde mutatja meg.^{1 2}

Egy olyan könyv bevezetőjében – olvashatjuk –, amely a szerelemtől szól, a „szerelmet illik . . . ditsérni, azt kell megmutatni, minemű hasznos előmenetelére szolgáljon a közönséges jónak ez az

Erste Theil. Karlsruhe, 1778.) előszavának, pontosabban ajánlás ürügyén írt tanulmányának nincs köze a magyar fordítás bevezető írásához.

^{1 2} Ugyancsak nyíltan, teoretikus szinten mutatja meg ezt a kapcsolatot Nalácz Eufémia-kötetében olvasható *Az írónak ezen munkájáról tett szükségesebb jegyzései*. Ez az eredetinek *Lettre de l'auteur . . .* című tanulmányát oly módon rövidíti le, hogy főként a kifejezetten irodalmi jellegű részeket hagyja el belőle, többet tart meg viszont a filozófiai vonatkozású fejtegetésekből. Ezek erőteljesen szenzualista beállítottságot tükröznek és első pillantásra is a fiatal Bessenyei világával mutatnak rokonságot. (Pl.: „Világos dolog, hogy mi attól függünk, a mi körülöttünk vagyon, és hogy a külső dolgoknak nagy ereje legyen értelmünkben” 118. stb.)

indulat, és hogy azon valóságos rugó legyen, mely az egész világot mozgásba hozza”, ami természetesen nem a „bujá szerelem”, hanem az, amit a „természetnek alkotója” öntött az emberi szívekbe, a „tisztá szerelem”. Ez egyrészt az erkölcs forrása („a szerelmek akarván egymásnak meg nyerni viszont szereteteket, minden szép erköltségekkel, ditséretes minéműségekkel, és nemes tulajdonságokkal igyekeznek ragyogni: és hogy ellenben egymás előtt unalomba ne mennyenek, az el fajult zabolatlanságot kerülük”), de ugyanakkor a szerelem is teszi szabaddá az utat az emberi ambíciók számára. Báróczi ugyanis a szerelem fogalmához „ragasztja” s azzal összetartozónak érzi az „önnön magunk szeretetét is, amely ösztön lévén a hasznos vetélkedésekre, mindenikünk azon igyekszik, miként az érdemekbe el nyerhesse az elsőséget s tiszteletbe hozhassa magát polgár társai előtt.” Így ez a fogalom nemcsak a rend, a stabilitás fenttartója az emberi világban, hanem „rugója”, előremozdító, aktív princípiuma is ennek a világnak. Báróczi szövege a szerelem, tehát: az indulat, a szív hatalmának, az önszeretnek előtérbe állításával nyíltan az emberi természet rehabilitációját célozza, s így egyértelműen szemben áll a kor hagyományos és legális erkölcsi gondolkodásával – félreismerhetetlenül a magyar felvilágosodás első ízületének Bessenyei által kezdeményezett fő törekvéseihez kapcsolódik. Mindenképpen úgy látszik, hogy a Dusch-bevezetőben rögzített szerelem felfogás Báróczi felszabadító hatású gondolatait tükrözi, hogyha a fiatalok olvasmányaiban (= a fordításra kiválasztott munkákban) olyan kitüntetett szerephez jut a szerelem, akkor ez aligha Báróczitól függetlenül történt.

De bármennyire is valószínűnek látszik, hogy a fiatal testőröknél kialakuló olvasói (= fordítói) érdeklődés felébredéséhez szükség volt az Erköltsi levelek Előljáró Beszédében tükröződő „tudomány” felszabadító hatására, az csak a kiválasztott munkák közegeben mutatkozhat meg, hogy milyen módon és mértékben lehetett felszabadító és irányadó szerepe ennek a kis erköltsi rendszernek. Ebből a szempontból viszont fontos, hogy Báróczi magyar szövege nemcsak a szerelem előtérbe állításával és jelentőségének kiemelésével előlegezi a fiatalabb társak fordításirodalmának fő tendenciáját, hanem a szerelem fogalmának „elhelyezését”-vel is: az a fogalom itt, Báróczi írásában, de a fordított művekbe foglalt elmélkedésekben általában is, mindenekelőtt a *természethez* kapcsolódik, annak munkája és megnyilatkozása, a természet révén pedig a korabeli legális világkép értékrendjének csúcán álló fogalomhoz, a „természet alkotó”-jához, azaz: *Istenhez*. Ennek a fordításirodalomnak filozófiai háttere e fogalmakra épül, s ha a szerelem kiemelése és ily módon való viszonyítása révén mély, belső rokonság is állapítható meg a különböző munkák között, a szóban forgó kettős viszony értelmezését illetően már feltűnnek lényeges különbségek is. E különbségek alapján azt látjuk, hogy a kis kör irodalmi termése két, egymástól jól elhatárolható típusra oszlik: az első esetében az Isten jóváhagyja a természet igaz törvénye szerint való szerelmes indulatot, a másik típus esetében viszont nem csupán megbomlik ez a harmónia, hanem egyenesen szembekerül egymással az isteni akarat és a természet erejeként megmutatkozó szerelem.

1. Az első típust (ahol tehát a szerelem – a természettel harmonizáló isteni akarat által szentesítve – mintha beépülne a hagyományos világkép rendjébe) a legtisztább alakban éppen Báróczi Duschfordítása képviseli, de nyilván ide kell számítani az elveszett folytatás készítőjének, Kerekes Zsigmondnak munkáját is. Itt egyfelől azt látjuk, hogy a „teremtőtől a’ természetbe oltatot” (38) tiszta szerelem nemcsak vitathatatlan érték, de olyan hatalmas erő is, amelynek „szent kötelék”-eit (43) csak az isteni hatalom bonthatja fel, az emberi erő tehetetlen vele szemben. Ilyen alapon természetesnek látszik, hogy nem tétetik kérdésessé egy olyan, immár merőben evilági életszemlélet, amely szerelmesében minden érték összegezését látja, mint pl. Kleoné-é: „De ha róllad le kell mondanom – írja Czineásnak – úgy minden boldogságomról is lemondok, mindent el vesztek a’ mit tsak valaha remélhettem volna . . .” (5) Ez a beállítottság éppen a legvonzóbb hősokeket, az erkölcsös magatartás példáit jellemzi, az olyanokat, mint pl. Mme de Graffigny – Bíró László által fordított – *Lettres d’ une perouviennne-jének* hősnőjét, a perui Ziliát; ezt a spanyolok által elrabolt, majd egy derék francia fiatalember pártfogásába került indián leányt semmi nem térítheti el régi szerelmese, Aza emlékéttől, s benne ráadásul valóban csak a pusztá természeti indulat a nemes, hiszen nem is keresztény,

hanem pogány, a napimádó indiánok közül való. E mű magyar fordítása elveszett – csak Báróczi híradása nyomán tudunk róla –, s így nem sejtethető, hogy a fordító milyen hangsúlyokat erősített meg a magyar szövegben, az azonban mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy itt is, mint ennél a típusnál általában, az emberi természet rehabilitációjának éppen az a feltétele, hogy a szerelmes indulat telítve legyen olyan erkölccsel, amely voltaképpen alig különbözik a hagyományos morál változataitól: végül is maga a természet ura és alkotója igazolja ezt az indulatot. Igaz, ő maga már nem áll előtérben, jelenléte ugyan nem hangsúlytalan, de mégis távoli jelenlét és inkább csak akarata (a neki tulajdonított akarat) sugárzása ad a hagyomány követelőző normáival szemben biztosságot. Közvetítőkre – az egyházakra – mintha nem is lenne szükség: ebbe a kis irodalmi világba egyáltalán nem idegenként lépnek be a *Lettres d'une perouviennne* vademberei, a hagyományos Isten fogalma itt – néha – már elég távolra került s végül is nem meglepő, hogy Báróczi az erényes istentagadó (az „athée vertueux”) első hazai védelmezői közé tartozott és hogy alakjától egyébként is természetes szálak vezetnek a kor szabadgondolkodásának bizonyos tendenciáihoz.¹³

A Báróczi által „erköltsi tudomány”-nak nevezett morálnak az ilyenfajta mozzanatok azonban inkább csak lehetőségei, maga a művekben megjelenő erkölcs nagyon is kétértelmű: a valóban felszabadult természet mögül szinte egyik pillanatról a másikra tűnnek elő a hagyományos erkölcs vezérszólamai, hogy azután a konzervatív erkölcsi tanácsokat megint az evilági értékrend hívének megnyilatkozásai kövessék: ez az „erköltsi tudomány” valójában két és végső soron egymással ellentétes erkölcsstani tendenciát tartalmaz. A profán módra felfogott „szeretet” apológiájából kiindulva itt nem lehet olyan konzekvens erkölcsi rendet felépíteni, amely minden szempontból megfeleljen a hagyományos világnézeti morálnak; a Teremtő pedig formálisan igazolhatja ugyan a szerelmet, de ez az adott összefüggések között valóban csak formális kijelentésen és nem koherens gondolkodáson alapuló igazolás lehet: a fogalom befogadásával merőben másfajta, a hagyományos világkép rendjével sehogyan sem egyező értékrend befogadására történik lépés. Talán ezzel a belső ellentmondással hozhatjuk összefüggésbe Báróczi bevezetőjének egyik, már idézett különös utalását: elképzelhető, hogy azért lenne Báróczi számára ennek a tudománynak fogalmi szinten való előadása „mostoha”, mert így fény derülne arra, amit az olvasó (aki másra figyel, hiszen a „történetet egyedül csak a mulatságnak kedvéért gondollya olvasni”) nem vesz észre, fény derülne tehát ama erkölcsi tudomány mély bizonytalanságára. Így áll elő az a helyzet, hogy a történeteket a szó szoros értelmében körülveszi és a maga szolgálatára rendeli ugyan az elmélkedés, de az elmélkedés mégis csak úgy képes hatást gyakorolni, ha ő maga a történet mögé rejtezik és az olvasó – s ez bizonyosan áll a fordítókra is – nem a pusztá „tudomány” szokásos normái szerint közelít hozzá. Ez a rejtezés azonban mégsem sikerül: a világnézeti inkoherenca jelen van a történetekben és alaposan befolyásolja őket. A világias törekvéseknek és az erkölcsi gondolatoknak divergenciája voltaképpen azt jelenti, hogy hallgatólagosan ugyan, de kölcsönösen cáfolják és így védtelenné is teszik egymást. Ez pedig a hősök, a történetekben már választásra kényszerített hősök védtelenségét jelenti, vagy azért, mert kizárólag egy dologtól (szerelmesüktől) függ boldogságuk s ezért őt veszve mindent vesztenek, vagy azért, mert az erkölcsöt (az állandóbb és sérthetetlenebb öröm forrását) választották ugyan, de az általa nyújtott öröm kevés, kielégületlenül hagyja az embert az „érzékenység” hívásaival szemben. A védtelenségnek ez az inkább nyíltan, mint burkoltan megnyilatkozó tudata adja meg az egyes szám első személyben írt levelek érzelmes tónusát – egy panaszos, lamentáló, keserves hang szól itt s szavában vagy a mindent jelentő kedves vélt vagy valódi elvesztésének bánata, vagy az önmagában elégtelennek elismert erény kielégületlensége szól.

¹³ Vö. *Erkölsi Mesék Marmontel után* (é. n.) Előljáró Beszéd IX–X. A szóban forgó „lipsziai írástudó”-nak a Belisaire „tizenötödik része”-re vonatkozó kritikája éppen az erényes ateista problémáját érinti. A jelek szerint a Belisaire ebben a korban csak ezekkel a jegyzetekkel jelenhetett meg, 1. például „báró Vargyasi Leg-Ifjabb Dániel István” fordítását: *Belisarius*... Kolosvárat, 1776. 301–303.

⁸ De Dusch vagy Mme de Graffigny korántsem a számukra érvényes erkölcsi tudomány inkohereenciája miatt volt másod- vagy inkább harmadrendű szerzője korának, korántsem azért, mert nem választottak a műveikben jelentkező kétfajta erkölcsstani tendencia között. Ez a mulasztás voltaképpen inkább érdemük, hiszen a választás itt olyan értékekről való lemondás kényszerével s olyan egyoldalúságok óhatatlan vállalásával jár, hogy (például) még a korabeli materializmus néhány, egyéként igencsak szélsőséges képviselője sem volt következetes, amikor az erkölcsi konzekvenciák levonására került a sor – La Mettrie, Helvetius vagy (tegyük hozzá) a mi Bessenyeink bizonyos pillanatainak egyoldalúságát elkerülendő inkább maradtak egy konformista erény védőgátjai mögött. E lefordított művek jelentéktelensége nem a mélyükön rejlő dilemma létezéséből, de nem is a dilemma minőségéből következik, hanem a dilemmához való viszonyukból, amely kimerül egy terméketlen általánosság szintjén maradó moralizálásban. A szóban forgó erkölcsi tudomány inkohereenciájának feloldása – vagy inkább: meghaladása – felé ugyanis nem a spekulatív, egy körben forgó moralizáláson, de nem is a zárt világú metafizikán, hanem a társadalom kérdéseiből kiinduló bölceleten át vezet az út. Ebből a szempontból viszont jellemző, hogy Dusch vagy Mme Graffigny írásaiban a társadalmi vonatkozások teljesen halványak, itt már egy kész, gyorsan kialakult, erőteljesen körülhatárolt helyzet következményei szolgálnak témaként, de nem szolgálnak témaként eleve összetettebb helyzetek s főleg az ilyen helyzetek kialakulásához vezető folyamatok – Rousseau Nouvelle Heloïse-ával vagy Goethe Wertherével nem utolsósorban ezért is lépünk át más minőségű világba. S habár a Báróczyt, Bíró Lászlót, Kerekes Zsigmondot fordításra ösztönző olvasmánytípus felszínes, minden intellektualizáltsága ellenére is hig irodalom volt, azért – Báróczy példája mutathatja – még a nyitott lelkek irodalma, amely elvontan nézve akár előiskola is lehetett volna a társadalmilag konkrét felé elmozduló, új, s e nemzedék ízlésével egyező, mert érzelmes tónusú irodalmiság számára.

2. Ez azonban nem így történt: a kis írói csoportosulás másik típusba tartozó fordításai azt mutatják, hogy körükben a tendencia éppen fordított volt: az érdeklődés „befelé”, az elvont és meddő moralizálás irányába mozgott.

E második típus talán legjellegzetesebb és időrendileg minden valószínűség szerint első munkája b. Nalácz Józsefnek ugyan csak 1793-ban megjelent, de már 1776-ban elkészített *A szerentséltlen szerelmek avagy G. Comens* című kötete.¹⁴ Ide tartozik a teljesen hasonló jellegű s ugyancsak Nalácz által, közvetlenül a gróf Comminge-összeállítás után fordított s már 1783-ban megjelentetett *Eufémia vagy a vallás győzedelme* című regény. Rokon munkákat tartalmaz túlnyomó részben a Czirjék Mihály által készített *Érzeny levelek* című kötet is (1785), amelyben a fő helyet az Abelard és Heloïse közötti fiktív s a korban rendkívül népszerű verses levelek fordításai foglalják el.¹⁵ Ha az első típusba tartozónak mondott kiadványokkal szembevitjük e munkánkat, akkor összetartozásuk

¹⁴ Nalácz ezt a munkát egy 1765-ben megjelent kiadvány alapján készítette el. Ez a kötet – *Les amans malheureux ou le comte de Comminge*. Drame en trois actes en vers... Á Londres, MDCCCLXV – ugyanazokat az írásokat tartalmazza, mint a magyar megfelelő, a Baculard d'Arnaud által készített színmű. Mme de Tencin regénye és a Comminge levele anyjához című heroida egyformán megtalálható mind a két kiadványban; d'Arnaud *Discours préliminaire*-jét pedig az *Előjáró Beszéd* és a *Le-írása a trappbéli apát uraságnak* című bevezetés elkészítéséhez használta fel Nalácz.

¹⁵ Czirjék minden valószínűség szerint több könyv alapján alakította ki kötetét. A *Collection d'heroides et pièces fugitives* (Dorat, Colordeau, Pezay, Blin, Saint-Maure et autres) Á Francfort et Á Leipzig, MDCCXLX mellett bizonyosan használta a *Collection precieuse des Lettres et épitres amoureuses d'Heloïse et d'Abelard* című kiadványt is (s. l. MDCCCLXVIII), amelyben – egyéb írásokkal együtt – megtalálhatók azok az Abelard és Heloïse témakörből vett heroidák is, amelyek Pope *Elisa to Abelard*-ja nyomán oly nagy számban keletkeztek a századközép-francia irodalmában. Czirjék feltehetően csak az előző kiadványból fordíthatta le a Barnevelt-levelet, viszont nem fordíthatta innen Abelard heroidáját, mert a *Collection d'heroides*-ben található Dorat-féle változat csak részleteiben egyezik meg a Czirjék-fordítással: biztosan felhasználta a maga változatához a *Collection precieuse* némelyikét is (például 201–218.), de ugyancsak itt van a forrása *Czirjék Heloïz és Abelard életek* című életrajza foglatának is (1–66: *La vie d'Abelard et d'Heloïse*).

éppolyan gyorsan szembeötlik, mint egy általános szintű opozíciós vonás: ha az első típusban a szerelem-természet-Isten fogalmai belső feszültséggel és többé-kevésbé rejtett inkoherenciával ugyan, de mégiscsak vigasztaló metafizikai háttérrel szolgáltak a történetekhez, a második típusban pontosan a szerelem (= természet) és a vallás (= Isten) szembeállítás tölti meg feszültséggel a történeteket; ami az imént távoli és össze nem férő elemekből kialakított, de nyitott háttér volt, az most bezárul s az elbeszélések középpontjában álló feszültség fő forrásává alakul. Másképpen: az első típusban a természettel egyezkedő morál konformista morál volt és mindenekelőtt attól óvakodtak a szerzők (és a fordítók), hogy megfogalmazódjék az a burkoltan már meglehetősen erőteljes s a hangvétel érzelmes tónusában már voltaképpen meg is mutatkozó szembenállás, amely a természet szava és a természet alkotójának parancsa között feszül, a második típus viszont éppen ennek a konfrontációnak teljesen nyitottá tételére törekedett. Így ennek a típusnak írásaiban a „tusakodásban szaggatott” emberi szívek a főszereplők, ahol a tusakodás oka az „emberi természetben uralkodó két hatalmas erőnek viszálykodása” – a két hatalmas erő pedig nem más, mint a „vallás és a szerelem”, ahogy ezt Nalaczi az Eufémia előszavában fejtegeti. Rögtön szembeötlik, hogy a szerelem ebben a típusban ugyanúgy nagy, kizárólagos és életreszóló szenvedély, mint a másik típusban, az erkölcs az, ami megváltozott: nem az egyszerű, köznapi ember moráljaként, hanem a vallás legszigorúbb, leginkább komor életelveinek normáiként jelentkezik. Ez a szembeállítás a nagy szenvedély és a teljes aszkézist követő vallás között nem szükségszerű s nem az egész emberi életet átfogó ugyan, hiszen a „Hitlés” (= házasság) könnyen feloldja az emberiség számára azt a nagy ellentétet, amely a „természettől helyben hagyott érzékenység” és az „ennek meg-fojtását olyan keményen parantsoló” vallás között feszül – az érdeklődés azonban nem a harmonikus megoldás, hanem a kivétel iránt mutatkozik, itt csak az olyan történetek ébresztenek figyelmet, ahol „tusakodnak” a szívek. Egyszóval: ha az előző típusban konformista volt a világius morál, most a jelek szerint mintha agresszívvé változott volna, hiszen kifejezetten keresi a konfrontáció alkalmait.

Ebben a fordításirodalomban jellegzetesnek tekinthető az olyan szituáció, amelyben az egymástól különféle okok miatt elszakított szerelmesek akkor találkoznak újra, amikor már fogadalmat kötöttek a kolostori életre, az ottani szigorú életelveken alapuló kötelességeikkel kezd egy új találkozás után „tusakodni” a tulajdonképpen soha ki nem aludt, csak elfojtott szenvedély. Ez nemcsak az Eufémiának, hanem a gróf Comminge-nek is alapszituációja, de a lényegét illetően hasonló helyzetre épül Heloise és Abelard története is – megannyi kiváló alkalom, hogy a „vallás és szerelem” között „szagatott” szívek vergődésében gyönyörködhesünk. A szóban forgó művekben ugyanis pontosan a vergődés bemutatása áll az előtérben: itt sem az az érdekes, hogy hogyan alakult ki a szituáció, amelyben szenvednek a hősök, hanem a már kialakult szituációra való reakció – tehát a lélek szenvedése – az érdekes, egyértelműen mutatva, hogy az érdeklődés mennyire nem a társadalmi problémákör irányában mozdul itt el. Az írások előtérben a helyzeteket megszüelő okok, a helyzeteket teremtő világ bemutatása és elemzése helyett ténylegesen a „tusakodás”-ra, egy valóban meglehetősen nyílt ütközetre kerül a hangsúly – e munkákban a vallásos világkép értékrendjének és egy merőben evilági érdeklődés értékeinek csatája zajlik.

De vajon tényleg harcról van-e itt szó? A jelek szerint igen: az égi és földi értékek szembesítésének számtalan variációjával találkozunk a szereplők elmékedéseiben: a végtelen világiság szava éppen úgy megszólal itt, mint (leggyakrabban ugyanannak a szereplőnek a szájából) a hit legszigorúbb parancsaiban való belenyugvás. E viaskodás szólamai egyáltalán nem tompítottak, a legszélsőségesebb színek alkalmazásától sem riadnak vissza a szerzők (a fordítók) és alaposan kiaknázzák a kínáló lehetőségeket. Heloise elmékedéseiben például a Teremtő és a kedves, Abelard, végig egyenrangú felekként jelennek meg és abban a boldogtalan tusakodásban, amely Heloise lelkében zajlik, az Isten arca gyakran torzul kegyetlenre, „rettenetes”-re, Abelard alakja viszont bizonyos s nem is kivételes pillanatokban isteni fényben kezd tündökölni – Heloise heroidájában ilyen mondatokat is olvashatunk: „Széles világomat mind a fényes égig / Fel találtam benned – – – egész Istenségig”, azaz: a szerelmes nő számára a szeretett férfi mintegy az Isten helyére lép. Hasonló jellegű kiszólások minden

fordításból bőven idézhetők, úgyhogy azt lehet mondani, hogy bár a végső választások konformista módon történnek ugyan, de amíg a végső választásokig eljutunk, túlságosan is sok, konformistának éppen nem tekinthető szólam hangzik el – a „vallás” minden alkalommal győzelmet arat ugyan a „szeretet” felett, de ez pirruszi győzelemnek tekinthető: a műveknek a hagyományos világnéző szem-pontjából a pozitív befejezés ellenére egyáltalán nincs pozitív hatása. Ez az irodalom azonban mégsem tekinthető ravasz libertinusok ügyesen álcázott romboló tevékenységének, sőt, valójában nincs szó az értékek csatájáról sem, arról, hogy e fordítások a hagyomány elleni tudatos küzdelem jegyében készültek volna – a vallás és a szerelem vetélkedése, a szívek vergődése ténylegesen *nem* áll ideológiai küzdelem szolgálatában. Ha figyelmesen olvassuk végig a „testőrök” szóban forgó munkáit, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy itt olyan művek fordításáról van szó, amelyeket egy világnézőti patthelyzet jellemez, itt úgy vetélkedik egymással a vallás és a szerelem (a háttérben: az Isten és a természet, az előtérben: a hit és az érzékenység), hogy a vetélkedések éppen egy döntetlen eredmény felmutatása érdekében jönnek létre. Egyszer a természet mutatkozik ellenszenves színben, mert nem engedi meg a vallásban fellelhető nyugalom birtokbavételét, máskor a vallás, mert cenzúrázza és gátolja a természeti „érzékenységek” kiélését – ezt az állandó viaskodást és hullámzást a lezárások voltaképpen csak megfelelő pillanatban illedelmesen félbeszakítják, de nem szüntetik meg.

A helyzet lényege azonban csak eszmetörténeti szempontból a nem-választás, poétikai oldalról nézve éppen egy nagyonis tudatosnak látszó, mindenesetre: látható kedvteléssel megtörtént választás tűnik elénk – tudniillik magának a tusakodásnak a választása. S ebbe alighanem belejátszott egy nagy irodalmi hagyomány, a XVII. századi klasszikus tragédiák példája is – a hősök elég feltűnően a kötelesség és a szív, vagyis: a „devoir” és a „coeur” vonzása között viaskodnak. A klasszikus századdal való vetélkedéshez növelhetjük az öntudatot, hogy a viaskodáshoz nem egyszerűen magánéleti-etikai konfliktusok, hanem az emberi lét végső dolgaival érintkező bölcséleti témák szolgáltatnak anyagot: a szív vonzalmai mögött a szereplők szavaiban felfedezhetők a XVIII. század legerőteljesebb, az 1760-as évekre tetőpontra jutó (s egyben problematikussá is váló) szellemi folyamatának, az emberi természet rehabilitációjának sugalmi – a kötelesség szavát pedig annak a vallásos érzésnek normái diktálják, amely ugyan sokat veszített pozíciójából, de amely azért természetesen továbbra is szilárd eleme a kor tudatvilágának.

Ez a „tusakodás” azonban a látszat ellenére sem „alkalmatos” alap egy „nagy Méltóságú szomorú Játék” megalkotására.

A klasszikus séma utánzására, a lelkek egyenlő és nagy értékek közötti viaskodásának ábrázolására törekvő ambíció, tehát a poétikai választás így ugyanis csak oly módon érvényesülhet, hogy egyúttal és közvetlenül tükrözi a bölcséleti nem-választást is, azaz: a „tusakodás” itt nemcsak a végzet szorításába került hős küzdelmeként, hanem egyúttal egy tisztán intellektuális kérdéshez való nem elméleti viszonyként, egy filozófiai alapzatú probléma előtti szellemi tehetetlenségként is megjelenik. Végül is ez, tehát a „végzet”-nek egy banális „problémába” való minduntalan áttűnése teszi lehetetlenné az igazi, valóban komolyan vehető drámai légkör létrejöttét, hiszen a „probléma” megoldása felé tett komoly lépés egyúttal óhatatlanul a „végzet” megszüntetéséhez való közelítés is lenne, azaz: tragikus helyzet csak a hősök morális elszántságának és szellemi erőinek korlátozásával maradhat fenn. E művek tehát a kor szellemi életének egyik nagy ellentétét aknázzák ki, a tradicionális (de a legszélsőségesebb változatában megjelenített) vallásos életfelfogás normáit s az immár ugyancsak tradicionálisnak tekinthető szabadgondolkodás igényeit állítják szembe élesen egymással, élesen, mert a világius törekvésekben itt az erkölcs nélküliség mozzanata tűnik elsősorban elő, a vallásos tendenciákat pedig csak szélsőséges életidegenségükben hajlandók látni. Az élet értelmezésének ezek az alapvető változatai így saját egyoldalúságukban különülnek el és izolálódnak – a két életfelfogás statikusan áll szemben egymással, ezért azután ez a szembeállítás mind a két életértelmezés elszegényítése és ugyanakkor valódi szembesítésük elkerülése is. Ténylegesen nincs közöttük harc: a keresztényi aszketikus bölcsesség és a világra nyitott hedonisztikus érzékenység között nincs választás és nem is lehet, hiszen itt a keresztény magatartás csak életidegen erkölcsi normák foglalataként, a

világias törekvések pedig az intellektuális erőfeszítés által nem kísért vak szenvedély működésében öltének testet. Ezen az alapon, tehát egyoldalúságuk révén válik egyenrangúvá a természet és a vallás, a cél, az ideál így azután eleve nem is lehet valamelyik oldal győzelme, hanem az egyoldalúság valaminő megszüntetése, egy olyan győzelem elérése, mint Eufémiáé, akinek azért nevezetes „győzedelme”, mert „... mind a vallást, mind a természetet meg-ditsőíti”. Ennek a „győzedelem”-nek az a lényege, hogy a hősnő érzékenysége (= világi vágyai) erkölcsös érzékenységgé alakul, mert mindig jelen van benne a vallásos norma által diktált büntudat s így „tusakodás”-sal, fájdalommal jár, a hit pedig éppen azért lesz értékes, mert szintén nem önmagában, hanem az érzékenységgel való „tusakodás”-ban, igazi erkölcsi erőként mutatkozik meg; Eufémia vallást és természetet egyaránt megdicsőítő győzelme tulajdonképpen egy olyan lelki helyzet révén jön létre, amelyben egyformán és egyszerre működik az aszketikus módra felfogott vallásos érzés és egy nagy szerelmi szenvedély el nem havadó tüze. A harc voltaképpen nem is a „vallás” és a „természet” között zajlik – a lélek küzködik itt azért, hogy kielégítse mind a két (egyformán fenntartani akart) értékrendszert, de a két értékrend normáit kielégítő magatartást csak saját kielégületlensége árán érheti el: az érzékenységgel folyvást küzdő vallásos érzést és a vallásos érzéssel folyvást küszködő érzékenységet egyszerre hordozó magatartás kielégületlenségében. A két értékrend szintézise tehát egy mély hiányérzetben jöhet létre, egy mély szomorúságban – a szomorúság ennek nyomán a legértékesebb emberi magatartássá alakul itt át, hiszen az erkölcsi kielégülés egyedül lehetséges módja, az emberhez a leginkább méltó állapot, az emberi lélek igazi otthona. Ez a pozíció azután szükségképpen befolyásolja a világ dolgainak szemléletét, hiszen a szomorú lélek abban talál vigaszt, ha a világ felel neki s nem hagyja őt magára bánatával; az érdeklődés a boldogtalanság képei, a komor, borzasztó helyzetek és jelenetek iránt nem csupán megfigyelhető ebben az irodalomban, de ez az érdeklődés elméletileg is tudatosul benne; a szomorúságból, sőt: a borzadályból táplálkozó – s minden mást felülmúló – szépség tanát Baculard d'Arnaud nyomán Naláczki is szabatosan fejti ki az Eufémia élettörténetének áldozott kötet egyik írásában.¹⁶

A Báróczi körül csoportosuló kis írói kör tagjai – mielőtt visszatérnének a dolgozat elején felvetett kérdésre, foglaljuk össze a elmondottakat – meglehetősen egyöntetűséggel vonzódtak az érzelmes irodalomhoz, s már első pillantásra is feltűnik, hogy ez az érzelmesség a szerelmi tematikával van összefüggésben: a szóban forgó fordításirodalom produktumaiban a szerelemnek meghatározó jelentősége van. De ugyanígy megállapítható az is, hogy a szerelem nemcsak mint tematika, hanem (első-sorban) mint problematika van jelen – a művekben oly sokat elmélkednek, hogy bennük a cselekmény tendenciaszerűen szorul háttérbe a cselekményre való reflexiók mögött, amiből az következik, hogy az érzelmesség itt érvényes jelentéséhez a cselekmény mögött meghúzódó, de ugyanakkor a cselekményt szinte el is takaró bölcselkedés felől kell közelednünk. Megállapíthatjuk, hogy az érzelmesség végső soron a szerelemnek a művek gondolatvilágában elfoglalt pozíciójából származik, e pozíciót pedig általában úgy jellemezhetjük, hogy az ember evilágra irányuló vágyainak foglalataként felfogott szerelem itt jelentős értékhez jut ugyan, de értéke egy hagyományos, vallásos alapzatú világrenden belül növekszik meg.

¹⁶ A szomorúság az „érzékeny Lelkek” gyönyörűségének egy ujonnan fakadott forrássá” d'Arnaud számára s nyilvánvalóan az Naláczki számára is. Az Eufémia-kötetnek *Az írónak ezen Munkájáról tett szükségesebb jegyzései Egy Barátnőnek szóló levelében* (114–127) erősen rövidíti ugyan d'Arnaud eredeti tanulmányát, de így szinte még erőteljesebben és egyértelműbben kap hangsúlyt az a meggyőződés, hogy „Szintén ezt lehetne hinni, hogy a fájdalom az embernek természetes, és az öröm csak ideig tartó érzékenysége. A Vers-szerzésnek és a kép-festésnek mesterségét is csak akkor ditséri minden, a mikor megszorít . . . Egy magas köszikléről zuhogó folyamatnak tekintete, mellyben a le döntött nagy élőfák hengeregnek, sokkal jobban fel-indít minket, mint egy patakotskának a szép Pásiton való lassú tsergedezése.” Naláczkinak ez a fordítása ízléstörténetileg (és ugyanakkor kritikátörténetileg is) fontos dokumentum.

Közelebről tekintve ennek az általános helyzetnek két változata tűnt elénk. Az első esetben a szerelem a világrend nagy, a világ teremtője által igazolt értékeinek legelső sorába lép, következésképpen igazolt és helyeselt lesz az a magatartás is, amely a boldogságot kizárólag a kedves birtoklásában találja meg. Ez az igazolás azonban – végül is – csak formális és alkalmoszerű, deklaratív igazolás marad, hiszen legalizálja ugyan a szerelmi szenvedélyt mint az emberi boldogság fő forrását, de ez a forrás ilymódon egyedül van a hagyományos világkép más, szellemi természetű értékei között – ha maga az igazolt értékek közé került is át, a szerelmi boldogság idegen marad a hagyományos értékek közegeiben. Ez gyakorlatilag a szerelmes hősök védtelenségét jelenti, hiszen az írók jó részének világában a szerelmi boldogságon kívül egyszerűen nincs más, hozzá kapcsolódó vele rokonmű, a hősöket világi élethez másképpen is kötő érték, teljesen önmagában áll – a szerelmes társ a szó szoros értelmében „minden”-t jelent. Az egyes szám első személyben szóló munkák zaklatott, lamentáló, túlhevített tónusát azonban nem csupán az egész életet jelentő viszony sérthetősége alakítja, hanem az is, hogy a szerelmi boldogság előtérbe állítása óhatatlanul megrendíti a hagyományos világkép spirituális értékeinek biztonságát is: tapasztalhatjuk, hogy az aszketikus vagy hősies erény mögül kihull a meggyőződés pátosza s a világi élet vonzásainak ellenfényében magának az erkölcsnek a szava is elérzékenyül.

Az érzelmes magatartás második változatában is a szerelem értékének megnövekedését láttuk, csak, míg az előbbi esetben a szerelem a Teremtő által szentesített világrenden *belül* lépett előre, a második esetben – mint „természet” – a „vallás” *melé* lép s azzal vetékedő, vele egyenrangú hatalomként áll előttünk. A szerelem értéknövekedése e második típusban erőteljesebbnek látszik, ez azonban tényleg csak látszat (az előző típus esetében éppen a szerelem *körül* rendeződtek újjá a hagyományos világkép elemei) – ahogy voltaképpen látszat a két értékrendszer vetékedése is: valójában olyan ideális magatartás kereséséről van itt szó, amely a „természet” normáit éppen úgy figyelembe akarja venni, mint a „vallás” normáit, amely ideál tehát sem a végletes szerelemről nem mond le, sem pedig a „vallás” legridegebb parancsainak teljesítéséről. Így, e kettős igény egyidejű fenntartásának szorításában születik meg az itt jelenlevő érzelmes magatartás másik, irodalmiasabb változata – ahol a szerelmi szenvedélyben állandóan benne munkál a vallásos érzés keltette büntudat, a vallásos érzés pedig szüntelenül „tusakodik” a szerelmi szenvedéllyel. A harc tehát nem a „vallás” és a „természet” között zajlik, a lélek tusakodik itt, hogy egyformán megfeleljen a már egyenrangúnak látott két értékrendszer normáinak. Ezt azonban csak olyan helyzet vállalása árán érheti el, amelynek lényege a nyugtalanság és a kielégületlenség – a vallás nem nyújthat megnyugvást, a szerelem pedig kielégülést. E „győzedelem”-ben magasztosul fel a lélek, a szomorúság a lelki nagyság igazi otthona.

Az érzelmes magatartás mind a két irodalmi változatának az az alapja, hogy – mint utaltunk rá – az emberi természet rehabilitációjával olyan szorosan összetartozó fogalom, a szerelem súlya és jelentősége a hagyományos világkép értékrendjén belül növekedett meg. A Báróczi körül csoportosult fiatal írók gondolkodói helyzetének voltaképpen ez a legáltalánosabb jellemzője, csak hogy éppen ez a helyzet az, amely a legmélyebben rokon Bessenyeinek és íróbarátainak helyzetével, amelynek legáltalánosabb jellemvonását ugyancsak az emberi természetet rehabilitáló lázadás erőteljes mozdulatai és a hagyomány közötti küzdelemben figyelhetjük meg. Így azt kell látunk, hogy Bessenyeinek a nemzet kulturális életében oly fontos szerepet játszó, e kulturális életnek új lendületet adó, lázas és sokirányú tevékenysége, valamint az irodalommal alkalmoszerűen találkozó „testőrírók” tevékenysége végső soron *egyazon* helyzetre adott válaszok, s itt a fejlődéstörténeti szempontú azonosságot éppen annyira kell hangsúlyoznunk, mint a kultúra története szempontjából való értékbeli különbségeket: a „testőrírók” tevékenysége ugyanannak a kulturális tömbnek a hanyatló megnyilvánulása, mint aminek Bessenyei tevékenysége a tetőződése volt. E kulturális tömb alatt azt a művelt nemességet kell érteni, amelynek szemlélete rohamlédtekben laicizálódott ugyan, de amely nem akart s nem is tudott minden szálát eltépni, amely a hagyományos világ szellemi alapjaihoz fűzte. Az így előállott helyzetre adott válaszok nagyon széles skálán mozogtak ugyan – Orczy költészete éppen úgy reprezentatív megnyilatkozás, mint Bessenyei kulturális programja, Báróczi szerelemtana éppen úgy, mint Czirjék

fordításai –, de a szóban forgó eszmetörténeti szituáció szempontjából mégis egyazon fejlődéstörténeti fázis ívén helyezkednek el, amely ív tehát a Báróczi körül csoportosuló fiatalabbak működésével mutatja a hanyatló tendenciát. Nem azért beszélünk itt hanyatlásról, mert irodalomművelésük alkalmoszerű, fordításokban kimerülő, publikálásra sem igen igyekvő s így inkább felfokozott olvasásnak tekinthető irodalomművelés volt, hanem mert az az irodalom, amely olyan mélyen megragadta őket, önkörébe záruló, meddő dilemmákat tükröző, beteges irodalom. Adaptációja elsősorban arról árulkodik, hogy az a kritikus eszmetörténeti helyzet, amellyel a hetvenes évek élvonalbeli nemesi irodalma küzdött, a fiatalabbak számára már bizonyos fajta „mal du siècle”-lé mélyült – nincs többé szó a vele való küzdelemről sem, amely Bessenyeinél és íróbarátainál ugyan túlságosan is gyakran vezetett a művek zavaraihoz, de amely igazi intellektuális viaskodás volt, s amelyek egyebek között olyan nagy hatást gyakorló, látszólag a megoldás lehetőségével kecsegtető eredményhez is vezetett, mint Bessenyei kulturális programja. Látszólag, mert látnunk kell, hogy ez a program a szóban forgó kritikus helyzetnek csak a gyakorlati síkon való feloldás esélyét ígérte, a bölcelet szintjén nem nyújtott és nem is nyújthatott megoldást (Bessenyei egész élete folyamán foglya maradt filozofusi dilemmáinak: öregkori írásaiban végső soron nem tesz mást, mint újra- s újragondolja a fiatalkori írásokban már felmerült problémákat) s így ebből a szempontból semmilyen hatással nem lehetett a többi szereplőre sem. Bizonyosnak látszik, hogy a fiatalabbak mentalitásának és – ebből következő – irodalmi vonzalmának kialakulásában szerepet játszott mindaz az eszmei megoldatlanság is, amely a magyar felvilágosodás első fázisának élvonalbeli irodalma mögött tátongott, amellyel a legerősebb tehetségek is csak viaskodni tudtak, de amelyet nem tudtak meghaladni – a kör számukra is áttörhetetlen maradt.

E bezártság okát pedig végső soron abban a *rendi szemléletben* találhatjuk meg, amely a magyar felvilágosodás első, nemesi karakterű fázisának íróit egyöntetűen jellemezte, egyöntetűen, hisz még a legnyitottabb megnyilatkozásnak, a Bessenyei programja mögül előrajzolódó utopisztikus társadalomképnek is világosan előtűnik a rendi tagozottsága. Az emberi természet felszabadítására tett erőfeszítésekben nálunk nem a polgárság érdekei öltöttek testet: a magyar nemesség felvilágosultnak tekinthető képviselői elsősorban az egyházi gyámkodás alól való szellemi felszabadulás érdekében fogadták el a természetet rehabilitáló eszmeköröket és – érthetően – nem a társadalmi viszonyok alapvető megváltoztatása érdekében. Ennek a helyzetnek azonban természetes következménye, hogy a szóban forgó eszmei tendenciák nem találtak utat vissza abba a szabad és tágas tartományba, ahonnan a fejlettebb (s a mi szerzőink számára mintaképpül szolgáló) irodalmakban ez a problematika voltaképpen származott: a társadalmi kérdések területére. A felmerülő dilemmák így elszigetelődtek és az egyre zártabbnak és meddőbbnek mutatkozó, levegőtlen bölceleti ellentmondások szintjén rekedtek meg. A „testőrírók” olvasmányválasztásaiban így tehát csupán a magyar felvilágosodás első izületének mindvégig meglévő, de eltakart jellemvonása jelenik meg a maga pőreségében; ez az oka, hogy nálunk az érzelmes irodalomra fogékony fiatalság első nemzedéke Baculard d’Arnaud műveire (s ezen az úton legfeljebb Mme de Tencin regényéhez) jut el s nem a Bessenyei is „tiefeste Traurigkeit”-be taszító Rousseau-hoz. S feltehetően éppen itt van az egyik oka annak, is, hogy a művelt nemesség kénytelen egy időre kilépni az irodalom életének menetéből: az emberi természet felszabadítását célzó eszmék és a rendi szemlélet közötti feszültség végül is kimerítette termékeny lehetőségeit és folytathatatlanná tette a helyzetet.

LA GÉNÉRATION LA PLUS SENSIBLE

(Sándor Báróczi et ses amis, les „écrivains – gardes du corps”)

Dans l'histoire de la littérature hongroise, la décade des années 1770 est la période de la dernière phase décadente du baroque et celle de l'irruption des Lumières, mais la première génération des Lumières hongroises qui entre en scène à cette date, sort déjà, Vers 1780, du processus soudainement accéléré de la transformation spirituelle. Mais, après la clôture de cette décade, ce n'est pas seulement le changement de génération qui est surprenant, mais aussi le fait que la génération nouvellement entrée en scène diffère de ses prédécesseurs d'après sa provenance sociale aussi: tandisque, aux années 70, c'était l'élite nobiliaire qui jouait le rôle principal dans la vie de la littérature, après 1780 (pour une durée de deux décennies à peu près) ce sont les écrivains d'origine non noble et ayant une occupation intellectuelle qui entrent au premier plan. En analysant l'activité littéraire d'un groupe d'écrivains composé de jeunes nobles, l'étude cherche la réponse à la question pourquoi l'élan de la première période des Lumières hongroises s'est brisé si tôt, c'est-à-dire pourquoi la tendance des Lumières féodales est passée si vite à l'arrière-plan, tandisque, dans la vie de la société, la noblesse continuait à être la force déterminante. Tout porte à croire que c'était la tension fondamentale de la littérature nobiliaire des années 70, la contradiction entre la tendance énergique des Lumières et la conception féodale qui a perdu si vite sa fertilité, et qui a fait taire les talents plus grands et a tourné les auteurs plus jeunes de l'époque vers une moralisation stérile.